

թիւնն . նոր աշխարհին գիւտէն մինչև հիմայ կը պահուի նոյն սովորութիւնը թէ վարի աստիճանի մարդկանց և թէ քաղաքացւոց մէջ . առաջինները մազ-տաքէի պէս կը ծամեն զայն , որուն մեծ յատկութիւններ ալ կու տան , ինչպէս առ ժամանակ մը մարդու քաղցը և ծարաւը անցնել , և ուժը վրան պահել , առանց ուրիշ սննդարար բան մը առնելու . իսկ քաղաքացիք թէյի պէս խմելու կը գործածեն իրեն համեմային մասնաւոր ճաշակին համար , որ վարժող-ներուն շատ ախորժելի կու գայ :

Քոքայի ծառը շատ կը գտուի Պոլի-վիոյ մէջ , և կրնայ ալ դիւրաւ տարածուիլ Օրանի կողմերը կամ Ս . Ֆրանսիսգոյ հովտին մէջ : Քոքան քաղելու կերպը շատ պարզ է , և չունի մասնաւոր պատրաստութիւններ , ինչպէս հնձու թէյը , որ ան պատճառաւ ուրիշ տեղ մշակելը շատ դժար է , բաց 'ի Զինէն' ուր գործաւորաց վարձքը աժան է : Զինու աղնուագոյն թէյին հետ կրնան համեմատուիլ քոքայի տերեւները համի փափկութեան կողմանէ . եթէ թէյէն վերցուին համեմային և անուշահոտութեան սկզբունքը , որ օտար բուսոց ծաղիկներէն անոր մէջը կը խառնուին : Քոքան տեսքը և գունով շատ նման է թէյի , և կրնայ անոր տեղ անցնիլ : Մեծաւ մասամբ ստամոքաց ալ աղէկ է ջրային գրգռութեան ֆնասակար չըլլալուն համար : Ըստ իս , կ'ըսէ Բիժոյ բը-ժիշկն , կանանց , տղոց և մտաւոր զբաղմանց տէր եղողներուն սովորական թէյը պէտք է որ քոքան ըլլայ : Քոքան ոչ միայն մարսողութիւնը կը դիւրացնէ , այլ և յերկարելով զգալի կերպով կը դանդաղէ ներս ընդունուած նիւթոց ազդեցութիւնը : Գաֆէի գաւաթով կամ արգանակի պնակով մը քանի մ'անգամ քոքա խմելով կրնայ մարդ առանց նեղութիւն մը զգալու սպասել ընթերցաց : Հնդիկներն որ քոքայի տերեւ կը ծամեն , երկայն ճամբորդութիւն կ'ընեն գրեթէ անկերակուր առանց անօթութիւն մը զգալու , եթէ հետինին պատրաստ քոքա ունենան :

Բաց 'ի ուրիշ յատկութիւններէն միայն ասոր համար կ'արժէր քոքայի գործածութիւնը մոցընելը զինուորաց և աշխատաւորաց մէջ , որ կրնայ նաև խափանել ծխախոտ ծամելու գարշելի սովորութիւնը : Գնոյ կողմանէ ալ (եթէ նաւահանգիստ բերուածը հազարաւոր մը ֆր . սեպենք) շատ աւելի աժան կ'իյնայ քան զհասարակ թէյը , վասն զի կէս քանակութեամբ քոքան համեմատութեամբ թէյի աւելի ազդեցութիւն ունի : Շատ հաւանական է որ եթէ քոքայի գործածութիւնը ընդհանուր ըլլար , շատ տնկելով զինն ալ աւելի աժան կ'ըլլար 'ի նպաստ աշխատաւոր մարդկան : Այս ալ կայ որ քոքան աւելի համեմային ըլլալով՝ շատ աւելի դիւրաւ կը խմուի առանց չաքարի քան զԶինու թէյը : Ինչպէս ուրիշ ամենայն տերեւներ որ պարզ չորցուցած կը պահուին , քոքան ալ օգոյ թացութենէն ու չորութենէն կ'այլայլի . բայց իր ամեն յատկութիւններովը աղէկ վիճակի մէջ պահելու համար՝ լաւ գոցուած արկեղ մէջ , և կամ ներսէն պըղինձ թիթեղով պատած պարկերու մէջ դնելու է : Վերջ բանիս , քոքայի տերեւոց գործածութիւնն արժանի է ընդունելութեան , թէ իրեն մարսեցուցիչ զօրութեանն և թէ անուշահոտութեանն համար :

Բեռեռուքանդակ կամ սեպագիր արձանիք յԱյրարատեան աշխարհի .

Բուն Հայաստանի կամ Այրարատայ զանազան գաւառաց մէջ ալ զանազան տեղ երևնալ սկսան բեռաձև արձանագրութիւնք , որոց մէկուն վրայ է հետեւալ յօդուածս , զոր գրեց Պ . Մորտզման գերմանացին՝ հիւպատ Ազատ քաղաքաց Գերմանիոյ , և բազմահմուտ արևելագէտ , հրատարակելու 'ի Բազմավիպիս . ինչպէս նաև ուրիշ արձանագրեր ալ որ կը յուսանք ասկէ

ևտե նոյն գիտնականին ընթերցմամբը հաղորդել մեր բանասիրաց :

Կիւմրիի մօտ Գանլըճայ գիւղի սեպա-
ձե արձանագրութիւնը, զոր գտաւ Պ.
Յուլիոս Քէսդէնէր և հրատարակեցին Պ.
Պրոսէ և Պ. Քիւնիք՝ Բեղրպուրկի Գի-
տութեանց կայսերական ճեմարանին
Ասիական խառնրոյոց¹ մէջ (հատ. Գ.
երես 674), կը վերաբերի վանայ սե-
պագիր արձանագրութեանց կարգին,
ինչպէս արդէն ըսած են տպոյնները :
Թէպէտ կարծուէր ամբողջ և անթերի,
բայց միայն մէկ հատուած մըն է, ինչ-
պէս քիչ մը վերջը պիտի տեսնենք :
Խառնրոյոց մէջի յօդուածը լռութեամբ
կ'անցնի բնագրին արտաքին վիճակին
վրայ, որով չենք կրնար դատել թէ ար-
դեօք արձանագրութիւնն իր գտնուած
տեղւոյն յատուկ է՝ չէ՛նէ այլուստ հօն
փոխադրուած : Արձանագրութեանը
նայելով՝ կարծեմ որ ասիկայ ուրիշ տե-
ղէ մը զատուած և խախտած քար մըն
է. բայց 'ի մէկ երկու պզտի սխալներէ :
Օրինակը ճիշդ է, որ է այս .

1. Ան-աի-աի-նի-նի. ուս-սու-սի-ի-նի.
2. Ար-ճի-իս-գի-զի. ա-տա-ի.
3. Բա-ու-պի. ի-րի-ա-նա.
4. Բա-ու-պի. ի-ր-տա-նի-նի.
5. Բա-ու-ի. իս-քի-կու-լու-ու.

որ կը թարգմանուի բառ առ բառ

« Շնորհօքն Անահտայ Արգեստէս ասէ .
Բեա այնորիկ իրիանէս էառ զերկիրն
և զքաղաքն իրդանիսայ : Երկիրն իս-
քիկուլուի . . . »

Խօսքին վերջը պակաս է. բայց ար-
ձանագրութեան սկիզբն ալ խօսքին
սկիզբը չէ, այլ նախընթացին վերջը՝
որ կը պակսի. ուրեմն երկու ծայրերէն
կրճատեալ հատուած մըն է ասիկայ :

Բարեբախտաբար թերին կրնանք լե-
ցընել Շուլցի օրինակած վանայ արձա-
նագրութիւններէն . 2 արձանագրու-
թիւնը՝ ինչպէս որ օրինակած է թը-
շուառ ճամբորդը, և ինչպէս հրատա-

րակած է Բարիզու Ասիական օրագի-
րը՝ կը պարունակէ հետեալ իմաստ-
ները (տողք 44—50) .

« Արգեստէս ասէ . Բեա այնորիկ թըշ-
նամլքն՝ բնակիչք քաղաքին Արդինի՝
աւար հարին զԱյրիւտեանս . պատուեմ
զԱնահիտ, զգիցուհին գերագօր, ըզ-
Տիասպաս, զՄիհր, զաստուածսն Բիէ-
մեանս զհոյակապս, զշնորհագեղս : Բա-
նակն ընդ (զօրավարութեամբ) իրիա-
նեայ էառ 'ի թշնամեաց զերկիրն . . . և
. . . բռնութեամբ ուժոյ, և ամենայն մար-
դիկն և կանայք աշխարհին իպրկու-
ղայ վարեցան 'ի Պիաիմա » :

Եթէ մէկ կողմէն Շուլցի օրինակած
վանայ խորխորի արձանագրութիւնը՝
Գանլըճայի պատառիկը կ'ամբողջացը-
նէ, ասիկայ ալ նոյն ծառայութիւնը
կը մատուցանէ առաջնոյն . վասն զի
կը տեսնանք որ անոր մէջի կիտանիշ
թերութիւնները պիտի կարգացունին
« զերկիրն և զքաղաքն իրդանիսայ » . և
վերջի անունը իսքիկուլուա՝ անկատար
է, ու պէտք է կարգաւ իսքիկուլուշու,
որովհետեւ Գանլըճայի արձանագրու-
թեան վերջնթեր սեպախումբը է
(լու) փոխանակ (դա)ին որ կը տես-
նուի 'ի վան :

Բայց Գանլըճայի պատառիկին մե-
ծագոյն առաւելութիւնն այն է որ իր
գտուած տեղն կ'ապահովցընէ զմեզ
արձանագրին մէջ յիշուած տեղերուն .
և երբ աշխարհացոյց տախտակին վրայ
նայինք՝ կը զարմանանք արձանագրու-
թեան մէջ յիշեալ անունները գրեթէ
առանց երեւիլի փոփոխութեանց գրտ-
նելու : Արտինի կամ իրտանա կարե-
լի է որ ըլլայ հիմկու Արտահան քաղա-
քը, և իպրիկուլու կը յիշեցընէ ճակատ-
քի անունը՝ որ Արարատայ դաւառնե-
րէն մէկն է ըստ Մովսիսի Խորենացոյ » :

¹ Անշուշտ շատերն մեզի հետ այս երկու ա-
նուանց մէջ մերձաւոր յիշելք մը չեն գտներ .
այլ այդ իսքիկուլու կարգացուած անուան աւելի
նմանագոյնք կրնան գտուիլ 'ի հայս :